

A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának kiadásában igen értékes, rendkívül szép kivitelű és főként hasznos kiadvány látott napvilágot. Nemcsak azok számára öröm kézbe venni a vaskos kötetet, akik kedvelik a művészi igénytel megrajzolt térképeket - ezekből 55-öt találunk benne -, de azoknak is, akik érdeklődnek a történelem iránt. Hiszen, hogy felidézzük a politikai térképészet egyik legnagyobb XX. századi magyar alakjának, Rónai Andrásnak az önéletírását, a lapokon nem más, mint a „térképezett történelem” jelenik meg, szegődik útitársunkká korokon, tájegységeken átvezető szellemi vándorlásunk során.

Európa leggazdagabb statisztikai gyűjteményének, a KSH-nak az állományában közel 14 500 térképet őriznek, amelyek közel egynegyede 1945 előtt készült. Ebből a bőséges anyagból válogattak a kötet szerkesztői, hogy az olvasók elé tárják a kétezerrel is több magyar, illetve magyar vonatkozású térkép adatait. Tették mindezt úgy, hogy a kötet első részében közölt bevezető tanulmányok segítségével felvázolták a térképkatalógus mögé a téma szélesebb kontextusát is.

Matits Ferenc statisztika és térképészet szoros kapcsolatáról szóló írásában egyszerű, ám nagyigényű célt jelöl meg a két tudományág feladatául:

„a statisztikai megfigyelés elemeinek ábrái regionális eloszlás, felosztás révén minderről áttekintést adnak, és ezáltal a földfelszínnel való összefüggések jobban értékelhetők, érthetőek, magyarázhatók.” (15. p.)

A statisztika és a térképészet alapjait hazánkban egyaránt a felvilágosult abszolútista kormányzás idején vetették meg, és rövid időn belül olyan hatalmas művek jelezték a szaktudományok erejét, mint Korabinszky János Mátyás (*Wasser und Produktenkarte des Königreichs Ungarn*, 1791), vagy Aszalay József (*Mappa generalis topographica, ecclesica, ethnographica, statistica Regni Hungariae magni...*, 1830–1838) munkái. Nyomdokaikban jártak a reformkor kiváló statisztikusai, földrajztudósai: Karacs Ferenc, Fényes Elek, Vállas Antal, és az első hazai statisztikai geográfusnak mondott, hihetetlen munkabírású Hátsek Ignác, aki másfélszáz térképével igyekezett megfelelni a Matits-idézetben megjelölt feladatnak. A dualizmus korát a technikai és módszertani kérdések finomítása és klasszikus térképművek születése jellemzi; csúcsteljesítményei pedig az első világháború lezárásakor született nemzetiségi térképek voltak.

Plihál Katalin tanulmánya (*Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal térképészete és térképei a nemzetközi földrajzi világhiállítások tükrében*) a szakma

hazai kezdeteivel ismerteti meg az olvasót. Kempelen Farkas, Milecz Imre nevének említése után Korabinszky János Mátyás *Geographisch-historische und Produkten Lexikon von Ungarn...* (Pressburg, 1786) című műve a megkerülhetetlen mérföldkő, lévén a világ első ilyen részletességgel elkészített munkája. A térkép az Erdély és Horvátország nélküli állam 10 000 településére vonatkozó adatokat tartalmazza a természeti kincsek tekintetében.

A szakterület intézményesülése a kiegyezéshez köthető, mivel egy miniszteriális osztály élére ekkor nevezték ki Keleti Károlyt. Öt évvel később így alakulhatott meg a címben jelzett Központi Statisztikai Hivatal. Ennek egyik első feladata az volt, hogy összegezze Magyarország szőlő- és bortermeléssel kapcsolatos adatait. Akkor még senki sem tudhatta, hogy a *Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–1873* a századfordulóra már csak az egykori nagyság emléke marad: a filoxéravész az ország szőlőültetvényeinek több mint felét elpusztította.

A következő szerző, Tóth Ágoston, a modern katonai térképészet úttörőjének gondolatait segítségül hívva szemlélteti, hol tartott ebben a korban az európai gyakorlat topográfiából, kartográfiából. A litográfia megjelenésével ez idő tájt kezdődött forradalmian új korszak a szaktudományok történetében. Ez szerencsésen egybeesett egy új szemléletmód térhódításával, amely egyfelől a nemzetállamok jelentőségéből indult ki, ugyanakkor nem pusztán a mennyiségi tényezőket tartotta szem előtt, hanem megfogalmazta a szakág „filozófiáját”:

„Az államerő nem növekedik egy arányban az anyagi erővel. Örökölt tévelygés azon nézet, hogy az anyagi erővel az állam ereje egyenlő arányban növekedik, a történelem elég példát nyújt, hogy csak a szellem az, mi elevenít. Néhány négyszög mértföld, néhány százezer ember és barom nyereség mitem gyarapítja az állam erejét, ha szellemi kötelék nem járul hozzá. A szerzeményi és kikerekítési rendszer ámitás, mely inkább az állam romlását, mint jólétét idézi elő. Az állam sokkal nemesebb, mintsem hogy géphez hasonlítani lehetne, egyes részei nem holt kerekek és gondolkodás nélküli rugók, melyek öntudatlanul végzik kötelességeiket; hanem épen azért, mert érző és érzékeny lények, mert magasabb emelkedésre, ihletségre képesek, nagy és nemes tettekre indíthatók.” (24. p.)

Az írás végezetül felsorolja azokat az elismeréseket, amelyeket a hivatal munkatársai által készített térképek nyertek a XIX. század második felében rendezett világhiállítások alkalmával.

„1918-ig nem ismerünk olyan térképművet, amely a vegyesen együtt élő nemzetségeket úgy mutatta volna be, hogy térbeli és valós térbeli elhelyezkedésüket, egymásba ékelődésüket érzékeltette” – írja Filep Antal. A magyar állam területén élő etnikai csoportokról és vallásfelekezetekről szóló statisztikai adatok reprezentációjának előzményei az 1850-es évekre nyúlnak vissza. Karl Freiherrn von Czoernig *Ethnographische Karte von Oesterreichischen Monarchie* (1855) című térképe a neoabszolutizmusnak a magyarokkal szemben durván elfogult példája. Minőségi ugrást jelentett ehhez képest Réthey Ferencnek az 1880-as népszámlálás alapján készült összegzése, amelyben a több etnikumra vonatkozó adatokat ún. gyűrűs mód-

szerrel ábrázolta. Réthey a pontosítások és az anyanyelvi megoszlás alaposabb figyelembevétele okán modernebb térképműve – városokban 5-10 százalék, a községekben 15-20 százalék nemzetiségi jelenlétet is regisztrált – azonban több kérdésben következetlen maradt. Nem sikerült megnyugtató megoldást találnia a lakatlan területek, illetve a népsűrűség jelölésére, a kördiagramos ábrázolás pedig helyhiány miatt nem bizonyult kielégítőnek.

Az említett hiányosságokat igyekezett kiküszöbölni Balogh Pál (1856–1933). Hazánk nemzetiségi statisztikáját ő az 1890-es adatok alapján dolgozta föl, kiemelt figyelmet szentelve Erdélyre és a Székelyföldre. A monumentális, mintegy 1000 oldalas mű – Kocsárd Sándor térképeivel kiegészítve – megye–kistáj–település bontásban, településenként öt kategóriába sorolva hozza az adatokat. Ki is érdemelte a kortársaktól a „Magyarország logaritmuskönyve” titulust. Óriási érdemei mellett azonban Balogh sem talált megoldást minden jelölési problémára. Ahogy azok a néprajzi és kartográfiai szakemberek sem, akik Györffy István (1884–1939) inspirálására egy-egy kisebb tájegység felmérését végezték. (Györffynek a fekete-körös-völgyi magyar nyelvszigetet kutató munkája egyébként nemcsak azért érdekes, mert a bekövetkezett változásokat az ott élők emlékezetére támaszkodva próbálta rekonstruálni, de azért is, mert vizsgálatát 1990 körül megismételték.) Családjának sorsa indította Cs. Sebestyén Károlyt (1876–1956) arra, hogy foglalkozni kezdjen a tudományággal. A Szegedi Városi Múzeum munkatársaként Krassó-Szörény és Temes megyékről készített 1:200 000 arányú térképeket, amelyeken a birtokosok nemzetiségi arányait, a megművelt földek típusait, valamint településtörténeti változásokat is ábrázolta.

Az első világháború elvesztése utáni béketárgyalások sürgető feladatot róttak a statisztikusokra és kartográfusokra. Az addigi kutatások megteremtették az alapot arra, hogy az 1910-es népszámlálás adatai alapján a valós nemzetiségi állapotokat tükröző munka készülhessen. (A tanulmányíró mindazonáltal jogosan emlékeztet arra, hogy a népszámlálások adatfelvétele során nem kérdeztek rá az illető nemzetiségére, csak anyanyelvére, egészen pontosan az általa általában vagy legkönynyebben használt nyelvre, így sokszor csupán egy nyelvjárást regisztráltak. Tökéletes helyzetleírást ezért sem lehetett volna adni.)

1918 decemberére készült el a Magyar Földrajzi Intézetben az az 1:200 000 arányú térkép, amelyet aztán 1919 februárjában 1:300 000 méretarányban nyomtattak ki (*Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint a magyar népköztársaság külügyminisztériumának megbízásából*). Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Teleki Pál munkája az ország valamennyi települése népességének nemzetiségi megoszlásáról, vallási-felekezeti adatairól beszámol, külön lapot szentelve bizonyos nagyvárosoknak (Budapest, Győr, Pozsony, Sopron, Szombathely, Temesvár). 1919 őszén társult hozzá az angol, francia, olasz, német fordítást is tartalmazó *Névmutató*. A máig etalonnak számító térképmű szomorú történelmi körülmények között született, és célját – vagyis hogy pozitívan befolyásolja a párizsi béketárgyalás résztvevőinek Magyarország leendő határaitól szóló döntését – nem érte el. Szakmai teljesítménye ezzel együtt vitathatatlan, egyben a tanulmányban nyomon követt fejlődés csúcspontja.

A bevezető rész utolsó írásában Lelkes György arról számol be, milyen segítséget jelentettek a *Magyarország történeti helységnévtára (1773–1808)* című sorozat köteteinek összeállításánál a Központi Statisztika Hivatal Könyvtárának dokumentumai.

Az ízléses, arányosra tervezett, 2112 térkép pontos leírását tartalmazó, album formátumú, gyönyörűen illusztrált könyvben való eligazodást számos – a használati mellett cím-, név-, földrajzinév-, valamint tematikus – mutató segíti. A reprezentatív kiadvány hazánk egyik nagy és igen értékes térképgyűjteményének katalógusa, ugyanakkor bevezető tanulmányai és térképmásolatai révén impozáns kézikönyv is. Minden nagyobb könyvtár referenzállományában helye van.

(A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei. Szerk. Nemes Erzsébet. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, 2013. 430 p.)

Vasbányai Ferenc